

ДЕМОКРАТІЯ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ – ОСНОВИ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

Колодій Анатолій Миколайович,

orcid.org/0000-0002-6647-700X

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник,
відділу дослідження проблем правотворчості
та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

Колодій Олексій Анатолійович,

orcid.org/0000-0002-8330-0775

доктор юридичних наук,
доцент кафедри теорії, історії та філософії права
Національної академії внутрішніх справ

Хальота Андрій Іванович,

orcid.org/0000-0001-8505-0055

кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
відділу дослідження проблем правотворчості
та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті здійснено комплексне дослідження демократії та прав людини як фундаментальних засад правотворчої діяльності України в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення держави. Обґрунтовано, що сучасна правотворчість повинна забезпечувати належний баланс між необхідністю захисту національної безпеки й оборони держави та гарантуванням конституційних прав і свобод людини відповідно до принципів верховенства права, демократичності та правової визначеності. Проаналізовано теоретичні підходи до розуміння демократії як форми організації державної влади та необхідної передумови реалізації прав людини, а також розкрито взаємозв'язок між рівнем демократичного розвитку держави та ефективністю механізмів забезпечення прав і свобод особи.

Досліджено законодавчі засади правотворчої діяльності, насамперед положення Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX, у яких закріплено принципи демократичності, пріоритетності прав і свобод людини, відкритості, участі громадськості та відповідності міжнародним стандартам і праву Європейського Союзу. Встановлено, що зазначені принципи визначають сучасну модель української правотворчості та забезпечують її спрямованість на реалізацію європейських демократичних цінностей.

Особливу увагу приділено впливу правового режиму воєнного стану на реалізацію демократії, здійснення правотворчої діяльності та обсяг конституційних прав людини. Доведено, що тимчасові обмеження окремих прав і свобод можуть застосовуватися виключно за умов дотримання конституційних вимог, принципу пропорційності, законності та необхідності, не порушуючи сутності демократичного правопорядку. Визначено основні виклики, які постають перед законодавцем у період війни, зокрема необхідність забезпечення належної якості нормативно-правових актів, відкритості правотворчого процесу та збереження довіри суспільства до державних інститутів.

Запропоновано напрями вдосконалення конституційного та законодавчого регулювання у післявоєнний період, що передбачають систематизацію положень Конституції України щодо конституційно-правового статусу людини і громадянина, розширення гарантій прав і свобод, розвиток інститутів безпосередньої демократії та подальшу гармонізацію національного законодавства з європейськими правовими стандартами. Зроблено висновок, що забезпечення демократичного характеру правотворчої діяльності та пріоритетності прав людини є визначальною передумовою формування ефективної, правової та європейської моделі розвитку України в умовах війни та повоєнної відбудови.

Ключові слова: демократія, права людини, правотворча діяльність, воєнний стан, повоєнне відновлення, верховенство права, Конституція України, законодавство, європейська інтеграція, правова держава.

Kolodiy Anatolii, Kolodiy Oleksii, Khalota Andrii. Democracy and human rights – the foundations of law-making in the context of war and Ukraine's post-war reconstruction

This article presents a comprehensive study of democracy and human rights as the fundamental principles underpinning Ukraine's law-making activities in the context of martial law and the post-war reconstruction of the state. It argues that contemporary law-making must strike an appropriate balance between the need to safeguard national security and the defence of the state and the guarantee of constitutional human rights and freedoms, in accordance with the principles of the rule of law, democracy and legal certainty. Theoretical approaches to understanding democracy as a form of organisation of state power and a necessary prerequisite for the realisation of human rights are analysed, and the interconnection between the level of a state's democratic development and the effectiveness of mechanisms for safeguarding individual rights and freedoms is explored.

The legislative foundations of law-making activity have been examined, in particular the provisions of the Law of Ukraine 'On Law-Making Activity' No. 3354-IX of 24 August 2023, which enshrine the principles of democracy, the primacy of human rights and freedoms, openness, public participation and compliance with international standards and European Union law. It has been established that these principles define the contemporary model of Ukrainian law-making and ensure that it is geared towards the realisation of European democratic values.

Particular attention has been paid to the impact of the legal regime of martial law on the realisation of democracy, the exercise of law-making activities and the scope of constitutional human rights. It has been demonstrated that temporary restrictions on certain rights and freedoms may be applied only provided that constitutional requirements, the principles of proportionality, legality and necessity are observed, without undermining the essence of the democratic legal order. The main challenges facing the legislature during wartime have been identified, in particular the need to ensure the appropriate quality of legislative acts, the transparency of the law-making process and the preservation of public trust in state institutions.

Directions for improving constitutional and legislative regulation in the post-war period are proposed, involving the systematisation of the provisions of the Constitution of Ukraine concerning the constitutional and legal status of the individual and the citizen, the expansion of guarantees for rights and freedoms, the development of institutions of direct democracy, and the further harmonisation of national legislation with European legal standards. It is concluded that ensuring the democratic nature of law-making and the primacy of human rights is a decisive prerequisite for the formation of an effective, law-based and European model of Ukraine's development in the context of war and post-war reconstruction.

Key words: democracy, human rights, law-making, martial law, post-war reconstruction, the rule of law, the Constitution of Ukraine, legislation, European integration, the rule of law.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується безпрецедентними викликами, пов'язаними зі збройною агресією, запровадженням воєнного стану та необхідністю подальшого повоєнного відновлення держави. У цих умовах осо-

бливої ваги набуває проблема забезпечення належного функціонування демократичних інститутів та гарантування прав і свобод людини, які становлять основу конституційного ладу. Війна, як надзвичайний соціально-політичний феномен, неминуче впливає на всі сфери

суспільного життя, у тому числі на правотворчу діяльність, змінюючи її пріоритети, процедури та зміст.

З одного боку, держава змушена вживати оперативних і рішучих заходів для забезпечення національної безпеки, оборони та територіальної цілісності, що передбачає тимчасове обмеження окремих прав і свобод людини та громадянина. З іншого боку, навіть в умовах воєнного стану не може бути поставлено під сумнів фундаментальний характер прав людини та принципів демократії, які повинні залишатися визначальними орієнтирами діяльності держави. У цьому контексті виникає об'єктивна потреба у пошуку оптимального балансу між публічними інтересами держави та приватними інтересами особи, що є одним із ключових завдань сучасної правотворчості.

Особливої актуальності набуває питання забезпечення відповідності правотворчої діяльності принципам демократичності, верховенства права, правової визначеності та пріоритетності прав і свобод людини. В умовах воєнного стану існує ризик надмірної концентрації владних повноважень, звуження простору громадянської участі та формалізації демократичних процедур, що може негативно позначитися на якості законодавства та рівні довіри до державних інституцій. Саме тому необхідним є наукове переосмислення ролі демократії та прав людини як фундаментальних засад правотворчої діяльності, їх адаптація до умов воєнного часу та інтеграція у процеси повоєнного відновлення.

Крім того, важливим чинником є євроінтеграційний курс України, який передбачає гармонізацію національного законодавства з правом Європейського Союзу та імплементацію міжнародних стандартів у сфері прав людини. Це зумовлює підвищення вимог до якості правотворчої діяльності, її відкритості, прозорості та наукової обґрунтованості. У свою чергу, повоєнне відновлення України потребуватиме не лише відбудови інфраструктури та економіки, але й інституційного оновлення держави, в основі якого мають бути закладені принципи демократії,

верховенства права та поваги до прав людини.

Таким чином, дослідження демократії та прав людини як основ правотворчої діяльності в умовах війни та повоєнного відновлення є надзвичайно актуальним і має важливе теоретичне та практичне значення для подальшого розвитку України як правової, демократичної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика демократії, прав людини та правотворчої діяльності традиційно перебуває у центрі уваги юридичної науки, оскільки саме ці категорії визначають зміст і спрямованість функціонування сучасної правової держави. Теоретико-методологічні засади демократії як форми організації державної влади, її принципи, інституційні механізми та роль у забезпеченні народовладдя знайшли своє відображення у працях таких вітчизняних учених, як О. Ф. Скакун, П. М. Рабінович, В. М. Шаповал. У їхніх дослідженнях демократія розглядається як складне багатовимірне явище, що поєднує політичні, правові та соціальні елементи, а також виступає необхідною умовою формування правової держави та громадянського суспільства.

Питання сутності, природи та класифікації прав людини, їх невід'ємного характеру та механізмів гарантування ґрунтовно досліджувалися у працях М. І. Козюбри, Ю. С. Шемшученка, В. Ф. Погорілка, які обґрунтовують пріоритетність прав і свобод людини як визначального принципу конституційного ладу. У їхніх роботах акцентується увага на необхідності забезпечення не лише формального закріплення прав, а й створення ефективних механізмів їх реалізації та захисту.

Значний внесок у розвиток теорії правотворчої діяльності зробили такі науковці, як М. С. Кельман, О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко, які розглядають правотворчість як складний процес формування правових норм, що має здійснюватися на засадах демократичності, наукової обґрунтованості, системності та відповідності міжнародним стандартам. У їхніх дослідженнях підкреслюється важливість участі громадянського суспільства у правотворчому процесі та необхідність

підвищення якості нормативно-правових актів.

Окремий напрям наукових досліджень становлять питання співвідношення демократії та прав людини у контексті принципу верховенства права. Зокрема, С. П. Головатий у своїх працях обґрунтовує значення верховенства права як фундаментальної засади сучасного конституціоналізму та наголошує на необхідності забезпечення балансу між публічною владою і правами людини. Подібні підходи простежуються також у дослідженнях, присвячених розвитку конституційної демократії та її адаптації до сучасних викликів.

Водночас новітні виклики, пов'язані із запровадженням воєнного стану в Україні, зумовили появу наукових досліджень, присвячених особливостям реалізації демократії та прав людини в умовах війни. У цих працях акцентується увага на допустимості тимчасових обмежень прав і свобод, необхідності дотримання принципу пропорційності, а також на ризиках звуження демократичних стандартів. Разом з тим питання впливу воєнного стану на правотворчу діяльність, її принципи та процедури залишаються недостатньо дослідженими.

Таким чином, аналіз наукових джерел свідчить про наявність значного теоретичного доробку щодо демократії, прав людини та правотворчості. Проте комплексне дослідження їх взаємозв'язку в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України потребує подальшого розвитку, що й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз демократії та прав людини як теоретичної і практичної основи правотворчої діяльності в Україні в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення, а також обґрунтування напрямів удосконалення конституційного та законодавчого регулювання з метою зміцнення демократичних інститутів, підвищення ефективності правотворчого процесу та забезпечення реальності прав і свобод людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу. Демократія як суспільне явище пройшла складний і довгий шлях багатовіко-

вого розвитку. Історично демократія має багато типів, форм, особливостей вияву. Теорія демократії свідчить, що набуваючи різних форм, вона завжди залишається одним з методів організації і здійснення влади, знаряддям певних суспільних сил для проведення політики. Не має і не може бути демократії «взагалі». Завжди були і є конкретні форми її вияву.

Отже, «ДЕМОКРАТІЯ (грец. *demokratij* – народовладдя, від *demos* – народ і *kratij* – влада) – форма організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненні принципу рівності і свободи людей, їх реальної участі в управлінні справами держави і суспільства» [1, с. 61]. Джерела радянської української доби стверджували, що «ДЕМОКРАТІЯ (грец. *demokratij* – народовладдя, від *demos* – народ і *kratij* – влада) – організація політичної системи суспільства, побудована на визнанні (формальному або фактичному) народу джерелом влади, на існуванні в державі найвищих виборних органів влади» [2, с. 165–166]. Тобто, допускали наявність формальної демократії.

Сучасні вітчизняні юридичні джерела проголошують, що «ДЕМОКРАТІЯ (як конституційний принцип) – основоположна засада конституційного ладу, що полягає у визначенні носієм суверенітету і єдиним джерелом влади народу, який реалізує належну йому владу безпосередньо чи через представницькі органи. Влада Українського народу є первинною, єдиною і невідчужуваною, тобто органи державної влади й органи місцевого самоврядування здійснюють владу в Україні, що походить від народу» [3, с. 163–167].

Узагальнюючи зазначені та інші визначення можна цілком впевнено стверджувати, що *справжній демократії властиві наступні ознаки:*

- є формою організації суспільства, його державно-політичного устрою;
- передбачає послідовне здійснення принципу рівності і свободи людей;
- запроваджує реальну участь людей в управлінні справами держави і суспільства;
- побудована на існуванні в державі найвищих виборних органів влади;

- є основоположною засадою конституційного ладу;
- полягає у визначенні носієм суверенітету і єдиним джерелом влади народу;
- народ реалізує належну йому владу безпосередньо чи через представницькі органи;
- влада народу визнається первинною, єдиною і невідчужуваною;
- органи державної влади й органи місцевого самоврядування здійснюють владу, що походить від народу;
- запроваджує не тільки формальну рівність правових можливостей, але насамперед їх всебічне забезпечення;
- передбачає повагу до права і закону;
- їй притаманні широкі асоціативні зв'язки між усіма соціальними структурами;
- участь народу в управлінні справами суспільства і держави стає справді масовою;
- здійснюючись з волі більшості, демократичне управління водночас враховує також інтереси меншості;
- існує розподіл повноважень між громадянським суспільством та державою, загальнодержавними (законодавчими, виконавчими, судовими, контрольно-наглядовими, правоохоронними) та територіальними (регіональними та муніципальними) органами влади;
- є об'єктивною умовою формування і функціонування громадянського суспільства та правової держави.

Таким чином, *демократія* – це форма організації суспільства та держави, що передбачає визнання носієм суверенітету і єдиним джерелом влади народу, яка тлумачиться первинною, єдиною і невідчужуваною та забезпечує реальну можливість її реалізувати безпосередньо чи через представницькі органи, що стає справді масовим явищем і є об'єктивною умовою формування і функціонування громадянського суспільства та правової держави.

Демократія є теоретичною та практичною основою прав людини. Адже, «ПРАВА ЛЮДИНИ – визначальні засади правового статусу особи. Належать людині від народження, а тому є природними і невідчужуваними. Без цих прав людина не може існувати як повноцінна суспільна істота»

[4, с. 710]. Або дещо інше визначення згідно якого «ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ – визначені міжнародним співтовариством особисті цінності людини у її відносинах з іншими людьми та державою. Права і свободи людини закріплені у Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини та основних свобод, інших міжнародно правових актах. Норми цих актів імплементовані в законодавстві України» [5, с. 353].

Таким чином, «... під конституційними правами і свободами людини слід розуміти встановлену Конституцією України та гарантовану Українською державою міру можливої поведінки або діяльності особи (колективу осіб) з метою задоволення своїх законних потреб і інтересів у політичній, економічній, соціальній, культурній (духовній), екологічній, інформаційній та інших сферах суспільного життя» [6, с. 243].

Враховуючи викладене є усі підстави стверджувати, що права та свободи людини і громадянина це явища зумовлені існуванням демократії. *Права людини* – це її соціальна спроможність вільно діяти, самостійно обирати вид і міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних матеріальних і духовних потреб особи шляхом користування певними соціальними благами в межах, визначених законодавчими актами.

Права людини характеризуються тим, що вони:

1) мають універсальний характер, неподільні, взаємопов'язані та взаємообумовлені і є надбанням кожної людини;

2) з'являються у людини від моменту народження (невід'ємні) як невід'ємні умови фізичного і соціального існування та розвитку і, водночас, як засіб і мета життя, незалежно від того, усвідомлюються вони людиною чи ні;

3) за своїм змістом представляють певні соціальні можливості, які пов'язані з конкретно-історичними умовами;

4) об'єктивно обумовлені досягнутим політичним, економічним, соціальним і культурним рівнем життя суспільства і формулюють сукупність потреб, задоволення яких сприяє забезпеченню людині певного стандарту життя, характерного для конкретного суспільства;

5) представляють категорію можливої поведінки людини, а їх реалізація залежить від бажання конкретної людини, а держава не може і не повинна примушувати до використання прав;

6) юридично зафіксовані державою в нормативно-правових актах та гарантуються нею політичними, економічними, соціальними, ідеологічними та юридичними засобами.

Виходячи з викладеного конституційна демократія та права людини – це дуже тісно взаємопов'язані політико-правові реалії, які знайшли своє вираження у тексті конституції. При цьому демократія є умовою існування та реалізації прав людини, а останні свідченням справжньої та реальної демократії.

Демократія та права людини є теоретичною та практичною основою правотворчої діяльності в Україні. І свідченням цьому є Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX [7]. Основи демократії у вищезазначеному Законі вбачаються у:

- пункті 3 частини першої статті 3, що регламентує, що правотворча діяльність здійснюється відповідно до принципу демократичності;

- частині першій статті 4, яка учасників правотворчої діяльності класифікує на суб'єктів правотворчої діяльності, суб'єктів правотворчої ініціативи, суб'єктів забезпечення правотворчої діяльності, заінтересованих осіб. Принагідно хотілося б наголосити, що, на нашу думку, така класифікація учасників правотворчої діяльності є абсолютно виправданою з точки зору теорії існування, функціонування та співвідношення громадянського суспільства та правової держави;

- частині другій статті 4, яка передбачає, що суб'єктами правотворчої діяльності є Український народ на всеукраїнському референдумі, територіальна громада на місцевому референдумі, органи місцевого самоврядування;

- частині першій статті 44, яка врегульовує, що проект нормативно-правового акта підлягає обов'язковій експертизі на відповідність зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (acquis EC), а також науковій, юридичній (правовій), анти-

корупційній, гендерно-правовій, антидискримінаційній та іншим експертизам, визначеним законом та частині третій цієї статті, що закріплює припис згідно якого щодо проектів нормативно-правових актів може проводитися незалежна експертиза експертними організаціями з числа наукових, освітніх, міжнародних та інших організацій відповідного профілю, експертами з числа вчених і фахівців. Головною експертною установою з проведення юридичної (правової) експертизи проектів законів є Національна академія наук України. Порядок направлення проектів законів до Національної академії наук України для проведення юридичної (правової) експертизи визначається законодавством України та багатьох інших приписах Закону України, що аналізується [7].

Основи прав людини у Законі України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX вбачаються у:

- пункті 2 частини першої статті 3, який регламентує, що правотворча діяльність здійснюється відповідно до принципу пріоритетності утвердження та забезпечення прав і свобод людини, дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини;

- частині п'ятій статті 4, яка до заінтересованих осіб правотворчої діяльності відносить фізичних та юридичних осіб, на яких вплине прийняття (видання) відповідного нормативно-правового акта, а саме: громадян України; іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України; громадські об'єднання, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки та їх об'єднання, благодійні і релігійні організації; асоціації органів місцевого самоврядування, органи самоорганізації населення; непідприємницькі товариства, суб'єкти господарювання та їх об'єднання, організації роботодавців та їх об'єднання, органи професійного самоврядування, саморегулятивні організації; інших осіб, прав, свобод, інтересів чи обов'язків яких стосується відповідний нормативно-правовий акт;

- статті 6, яка визначає гарантії забезпечення права на доступ до інформації щодо правотворчої діяльності;

- пункті 4 частини першої статті 39, який встановлює, що перехідні положення

включаються до нормативно-правового акта у разі, якщо необхідно передбачити збереження обсягу і змісту норм права, спрямованих на захист прав і свобод громадян та інтересів юридичних осіб, що існували за попереднього регулювання та багатьох інших приписах Закону України, що аналізується [7].

Беззаперечним викликом конституційній демократії та правам людини у сучасній Україні є воєнний стан. «ВІЙНА – продовження політики насильницькими засобами. Один з видів збройних конфліктів, організована озброєна боротьба між державами, націями, соціальними групами» [8, с. 50]. Частина перша статті першої Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII додає до цього, що «Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [9].

У цьому аспекті важливо зазначити, що частина друга статті 64 Конституції України регламентує, що «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень» [10]. Уже цитований Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII додає до цього у частині першій статті 8, що в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої

влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, такі заходи правового режиму воєнного стану, які безпосередньо стосуються демократії та прав людини і впливають на правотворчу діяльність України в умовах війни: 1) запроваджувати трудову повинність для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та захисту критичної інфраструктури і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які виникли в період дії воєнного стану, та залучати їх в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт, що виконуються для задоволення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та захисту критичної інфраструктури і не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки осіб; 2) запроваджувати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, комендантську годину (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світлового та інших видів маскування; 3) встановлювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів; 4) перевіряти у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, документи в осіб, а у разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України; 5) забороняти проведення мир-

них зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів та здійснювати інші заходи [9].

Беззаперечно, що зазначені заходи безпосередньо та/або опосередковано впливають на стан демократії та права людини в умовах війни.

Посиленню конституційної демократії та прав людини в умовах повоєнного відновлення сприяли б наступні конституційні зміни:

1. Розділ 2 Конституції України має називатися «Основи конституційно-правового (або загального) статусу людини і громадянина в Україні», оскільки у ньому йдеться не тільки про права, свободи та обов'язки людини і громадянина, а й про інші елементи конституційно-правового статусу людини і громадянина. Цей розділ також доцільно систематизувати та структурувати виклавши його у вигляді взаємопов'язаних частин (глав). А саме: у першій главі слід викласти принципи конституційно-правового статусу людини і громадянина; у другій главі – регламентувати такий елемент конституційно-правового статусу особи, як громадянство, а також основи конституційно-правових статусів інших категорій осіб; у наступних главах мають викладатися: а) особисті; б) політичні; в) економічні; г) соціальні; д) духовні права та свободи людини і громадянина; у заключних главах цього Розділу Конституції України мають викладатися: а) обов'язки людини і громадянина, згруповані на: особисті, політичні, економічні, соціальні і духовні; б) гарантії реалізації прав, свобод та обов'язків, систематизовані на загальні і юридичні.

Права та свободи людини та громадянина мають формулюватися так, щоб вони розповсюджувалися на щонайбільшу кількість соціальних статусів (громадян, іноземців, осіб без громадянства, біженців, осіб, що набули притулку за законодавством України). Вони мають бути конкретними та забезпеченими, а для цього важливо їх не просто викладати як вид можливої та дозволеної поведінки, наприклад, кожен має право на повагу до його гідності згідно з частиною першою статті 28 чинної Конституції України. Натомість потрібно також

вказувати на їх охорону, захист, забезпечення, гарантування чи відтворення державою, як, наприклад, частина перша статті 30 Конституції України гарантує кожному недоторканність житла, а частина друга цієї статті встановлює недопустимість проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду [10]. Яскравим та переконливим прикладом саме останнього закріплення може бути Федеральна конституція Швейцарської конфедерації, яка затверджена загальнонаціональним та кантональним голосуванням 18 квітня 1999 р. і вступила в силу 01 січня 2000 р., де права та свободи людини і громадянина не просто закріплюються, але й гарантуються, оскільки право чи свобода людини не тільки текстуально викладаються як вид можливої поведінки, але й певним чином забезпечуються, адже стверджується: гарантується свобода совісті та віросповідання (стаття 15); гарантується свобода переконань та інформації (стаття 16); гарантується свобода друку, радіо і телебачення, а також інших форм поширення творів та інформації за допомогою публічної телекомунікації; гарантується таємниця редагування (стаття 17); гарантується свобода користування мовою (стаття 18) тощо [11].

Не доцільно викладати у Розділі, присвяченому основам конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні, статті, які не стосуються регламентації елементів статусу людини і громадянина. Наприклад, є не виправданим існування статті 37 діючої Конституції України, яка передбачає порядок утворення та діяльності політичних партій та громадських організацій.

2. Розділ III «Вибори. Референдум» чинної Конституції України має називатися «Народне волевиявлення» і у його змісті не повинно бути формулювань на зразок існуючих у статті 69, де йдеться про те, що народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Адже відразу виникає запитання, які інші форми безпосередньої демократії мають на увазі.

У цьому розділі мають з'явитися статті присвячені: народній ініціативі (народній правотворчій та народній референдній ініціативі); народному вето; народному обговоренню; народному опитуванню; місцевому референдуму; громадським слуханням; місцевій ініціативі [12, с. 54–90].

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що демократія та права людини є взаємопов'язаними і взаємообумовленими категоріями, які становлять фундамент конституційного ладу та визначають зміст і спрямованість правотворчої діяльності держави. Демократія виступає необхідною умовою існування і реалізації прав людини, тоді як рівень забезпечення прав і свобод є критерієм реальності демократичного режиму.

З'ясовано, що сучасна правотворча діяльність в Україні ґрунтується на принципах демократичності, верховенства права, пріоритетності прав і свобод людини, а також враховує міжнародні стандарти у цій сфері та зобов'язання у контексті європейської інтеграції. Законодавче закріплення широкого кола учасників правотворчого процесу свідчить про розвиток інститутів громадянського суспільства та підвищення рівня відкритості державної влади.

Водночас встановлено, що в умовах воєнного стану відбувається об'єктивне звуження окремих прав і свобод людини, що зумовлено потребами забезпечення національної безпеки та оборони держави. Такі обмеження мають тимчасовий характер і повинні здійснюватися виключно в межах Конституції та законів України, із дотриманням принципу пропорційності.

Обґрунтовано, що у процесі повоєнного відновлення України необхідно приділити особливу увагу вдосконаленню конституційного регулювання правового статусу людини і громадянина, зокрема шляхом систематизації відповідних норм, розширення гарантій прав і свобод та їх чіткішого формулювання. Важливим напрямом є також розвиток інститутів безпосередньої демократії та уточнення механізмів народного волевиявлення.

Загалом, подальший розвиток правотворчої діяльності в Україні має здійснюватися на засадах зміцнення демократії, забезпечення реальності прав і свобод людини, а також гармонізації національного законодавства з європейськими правовими стандартами, що є ключовою передумовою сталого розвитку держави у післявоєнний період.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2: Д – Й. 1999. 744 с.
2. Юридичний словник. За ред. Б.М. Бабія, Ф.Г. Бурчака, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. Видання друге, перероблене і доповнене. Київ : Головна редакція «Українська радянська енциклопедія». 1983. 872 с.
3. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 4 : Конституційне право / редкол.: Ю.Г. Барабаш (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2024. 1072 с.
4. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 4: Н – П. 2002. 720 с.
5. Популярна юридична енциклопедія / Кол. авт.: В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, В.С. Ковальський (кер.) та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
6. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України. Підручник / за заг. ред. В. Л. Федоренка. 4-е вид., перероб. і доопр. Київ : Видавництво Ліра-К, 2012. 576 с.
7. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 93. Ст. 364.
8. Соціологія: словник термінів і понять. Київ : Кондор, 2006. 372 с.
9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
10. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

11. Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999 (Status as of 1 January 2024). URL : <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/en> (дата звернення: 25.03.2026)
12. Колодій А. М., Тернавська В. М., Колодій О. А. Правотворчість українського народу як форма реалізації конституційно-правової політики держави. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 64–90. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-1-64>

Дата першого надходження статті до видання: 24.06.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 26.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії
відкритого доступу (CC BY 4.0)